

Inhoud

Deel 1 De euforie vervlogen –	
De jaren tachtig en negentig	7
1 Kenia – De tuinstad	9
2 Ethiopië – Verloren waarheden en ontspruitende fabels	34
3 Oeganda – De moordende clown	66
4 Kenia – ‘Het hopeloze continent’	89
Deel 2 De ontluistering van de macht –	
Rond de eeuwwisseling	III
5 Rwanda – Het land van de duizend leugens	113
6 Zaïre – De jacht op het luipaard	142
7 Kenia – Ieder voor zich	167
Deel 3 Oude structuren en een nieuw elan –	
De eenentwintigste eeuw	187
8 Ethiopië – Schepsels van geweld	189
9 Congo – De eerste Afrikaanse wereldoorlog	215
10 Kenia – De stammenstrijd	238
Deel 4 Heden en verleden	263
11 Soedan – Het eerste paradijs op aarde	265
12 Kenia – Spiegel van elkaars ziel	290
13 Kampvuurcorrespondent	313
Dank aan mensen en boeken	333
Register	339

DEEL 1

DE EUFORIE VERVLOGEN

De jaren tachtig en negentig

Kenia – De tuinstad

De eerste keer dat ik in Kenia aankwam, landde ik met een vliegtuig in het hooggelegen gebied in het binnenland. Slechts een smalle weg en spoorlijn leidden over een boomsavanne met giraffen naar de hoofdstad, een hoofdstad die nog geen skyline had. Maar de geschiedenis van Kenia begint niet in Nairobi en ook niet in het binnenland. Die geschiedenis begint aan de kust.

Handelaren uit het Midden- en verre Oosten arriveerden er ruim duizend jaar geleden over de Indische Oceaan met de wind van de moesson in de zeilen. Op de drukke zeeroutes trotseerden ze piraten en koersten tussen walvissen en dolfijnen naar de steile wanden die oprijzen bij Puntland, of naar de hagelwitte stranden verder zuidwaarts. Achter de Oost-Afrikaanse zandduinen lag een onuitputtelijke schat aan kaneel, wierookhars en mirre verscholen en Aziatische parfummakers legden grote sommen geld neer voor kleine hoeveelheden van het welriekende ambergrijs dat op de kust gestrande walvissen uitbraakten.

Moslams in de Arabische wereld noemden de Oost-Afrikaanse kust ‘het land van Zinj’, Perzisch voor ‘het land van zwarte mensen’. Eerst deden ze er alleen zaken. Vanaf de zevende eeuw kwamen ze er ook wonen en vermengden ze zich met de kustbewoners. Hun afstammelingen heetten de Swahili, hun mengtaal Kiswahili. Ze bouwden langs de kust een snoer van stadstaten, zoals Kilwa, Pemba, Gedi, Mombasa en Mogadishu.

Enkele eeuwen later verschenen in dit maritieme handelsverkeer door koopmansgeest gedreven Britten, Portugezen en Hollanders. Naar het binnenland kwamen al die zeevaarders toen nog niet, daar wemelde het van de gevaarlijke beesten. Ook hielden de Maasai en de

Kamba, krijgshaftige volken die zich kleedden in met kralen bestikte dierenhuiden, de Europeanen en de Arabische slavenhandelaren tegen.

In 1890 begon de aanleg van de eerste weg naar het Victoriameer, die niet veel meer voorstelde dan een bosroute voor ossenkarren. Vijf jaar later stapte de jonge Britse ingenieur George Whitehouse aan wal in Mombasa, met de opdracht een spoorweg aan te leggen. De Britten, die al Egypte en de monding van de Nijl domineerden, wilden ook de bron van de rivier veiligstellen. Whitehouse moest een wonder verrichten. Hoe een spoorlijn aan te leggen door een waterloze woestijn en over een naar de hooglanden klimmende savanne, en dan verder langs grillige vulkanen naar het sponsachtige land bij het Victoriameer, waar de Nijl ontspringt? De spoorweg van Whitehouse ging de Lunatic Express heten.

De komst van de witten was door waarzeggers voorspeld. Op een dag lang geleden had de profeet van de Kikuyu Mugo wa Kibiru zijn clanoudsten bijeengeroepen. 'Uit het grote water in het oosten zullen vreemdelingen komen,' sprak hij op lage en droeve toon. 'De kleur van hun lichaam lijkt op die van kleine, lichtgekleurde kikkers die in het water leven. Hun kleren lijken op de vleugels van vlinders. En deze vreemdelingen dragen stokken die vuur maken. De vreemdelingen zullen een ijzeren slang meebrengen, met evenzoveel poten als een duizendpoot. En deze slang zal vuur spuwen. En zich uitstrekken van het grote water in het oosten, tot aan de grote zee in het westen, waar de volkeren wonen die niet besneden zijn. Aan hun komst zal een grote hongersnood voorafgaan.'

De Oost-Afrikanen waren er belabberd aan toe toen Whitehouse voet aan land zette. In 1883 had een epidemie van runderpest de kuddes van de Maasai en hun verwanten de Samburu gedecimeerd, gevolgd door een lange droogte en een mazelenepidemie. Toch lieten de verzwakte stammen in het binnenland de vuurspuwende ijzeren slang niet zonder slag of stoot toe. Kikuyu probeerden het hoofd van een inspectieteam van de spoorweg te vergiftigen en de Nandi verzetten zich met speer en met pijl-en-boog, rukten bielzen van de spoorweg en doodden arbeiders.

Ook leeuwen leverden hun aandeel aan de eerste acties tegen het

witte imperialisme. Op 160 kilometer buiten Mombasa stuitten de bouwers van de spoorlijn bij Tsavo op mens-etende leeuwen. Verlamd door angst legden de 32 000 door Whitehouse in India gerekruteerde arbeiders hun werk stil. De Britse officier John Henry Patterson beschreef de ontberingen in *The Man-Eaters of Tsavo* en zijn boek diende als basis voor drie speelfilms. De roofdieren zetten hun klauwen in 28 Indiërs. Niemand hield statistieken over gedode Afrikaanse arbeiders bij, maar het waren er vermoedelijk meer dan honderd.

Na dit oponthoud bereikte de ijzeren slang in 1899 *enkare nyirobi*, ‘de plek van het koude water’ in het OlMaa, de taal van de Maasai. Nairobi was toen een zompige papyrusvlakte omringd door beboste heuvels waar water over rotsen kabbelde. ‘Verlaten maar inspirerend,’ noemde een Britse spoorwegbouwer de omgeving, ‘een moerassig en ondergelopen platteland, zonder mensen, het domein van allerlei soorten beesten.’ Dat was het begin van Nairobi.

Het bleek een goede plek voor Europeanen, want het is er op 1795 meter hoogte niet te heet, en te koud voor de malariamug. De witten woonden in houten bungalows met golfplaten daken. De Indiase arbeiders, denigrerend ‘koelies’ genoemd, huisden in krotten. Nairobi was aanvankelijk niet meer dan een gehucht, met straten die in het regenseizoen veranderden in heupdiepe modderkanalen. Op de brede Sixth Avenue, nu de centraal gelegen Kenyatta Avenue, konden de lange ossenwagens – vaak waren er twaalf tot zestien ossen ingespannen – keren.

In 1906 telde Nairobi 10 512 inwoners. Afrikanen werden er geweerd. De Maasai trokken zich terug op de zuidelijke savanne, tegenwoordig het Nairobi Nationale Park. Waarom immers zou een Afrikaanse man die vrouwen, land en koeien bezat zich in zo’n smerig gat met vreemde wezens ophouden? Alleen de Kerugoya, een clan die behoort tot de Kikuyu-stam, wilde diensten aan de witten verlenen. Deze zogeheten strontdragers ledigden voor hen de toilettemmers en daaraan ontleenden ze het recht om bij de erven van de bazen te verblijven.

Pas na de Eerste Wereldoorlog begon Nairobi op een stad te lijken. Veel Europeanen waren, aangetrokken door het koele briesje, naar de omringende heuvels verhuisd. Vandaar keken ze uit op de hete en drassige vlaktes met de Indiase bazaar en ernaast de Afrikaanse krotten

van paraffineblikken en strodaken. Naast de Britse overheidsgebouwen verrezen hotels voor de eerste toeristen die met tientallen dragers op groot wild gingen jagen. Het pionierende eerste toeristenverblijf was het in 1902 gebouwde Stanley Hotel.

Het Kipande House, dat dateert uit 1913, was lange tijd het hoogste gebouw in de hoofdstad van de Britse kolonie. Daar kreeg iedere Afrikaan zijn identiteitsbewijs, dat hij in een bronzen pashouder als een koebel om zijn nek moest dragen met zijn naam, stamafkomst, baas en salaris. Was hij op kort bezoek in de stad, dan diende hij iedere drie dagen zijn vergunning te vernieuwen.

Vier ochtenden per week, precies om 11 uur, pufte de stoomlocomotief van de kust het station van Nairobi binnen. De Afrikanen dienden op deze tocht van vijfhonderd kilometer te reizen op een houten bank in de derde klas. De heersende pikorde – wit, Arabier, Indiër en onderaan Afrikaan – gold ook voor Nairobi: de koloniale maakten er een apartheidsstad van. Ieder sociaal contact tussen de verschillende bevolkingsgroepen was uit den boze, woonwijken werden afgebakend op basis van ras. De Europeanen nestelden zich in Muthaiga en Westlands, of in Upper Hill, Kilimani en Lavington en later in de ver van het centrum gelegen buurt Karen. Indiërs leefden in de wijk Eastleigh.

Witten spraken zwarte Afrikanen niet aan met ‘mijnheer’ maar met ‘boy’. Deze vierderangs burgers zochten onderdak in zogenaamde informele nederzettingen, in de niet-erkende wijken Ngara, Pangani en Pumwani. Ze groepeerden zich rond hun door de overheid aangewezen stamhoofden in tribale enclaves. Alleen in de rosse buurt Majengo gold geen apartheid, want daar werkten prostituees voor alle rassen, inclusief de Aziaten en de Europeanen.

Rond 1900 had Kenia ongeveer 1,7 miljoen inwoners, bij de onafhankelijkheid in 1963 telde het land rond de tien miljoen inwoners en Nairobi 259 000. Het zou altijd een stad blijven van migranten, weinig ingezetenen noemden het hun ‘thuis’. Ze droeg de littekens van een meedogenloze scheiding op basis van stam, ras en rijkdom. Luo, die voor het onderhoud van de spoorweg waren geronseld, kregen de wijk Kibera toebedeeld, die zou uitgroeien tot Kenia’s grootste getto. De Kikuyu-huisbedienden hadden zich al vanaf de jaren twintig in de dichtbeboste Mathare Valley genesteld, een andere notoire sloppen-

wijk. Het oostelijke deel, waar de armen woonden, werd het volkrijkste deel. De vermogenden verbleven in de westelijke sector. Een sociale scheiding verving de raciale grenzen.

In 1983 kwam ik in deze gefragmenteerde stad met inmiddels één miljoen mensen wonen.

*

De eerste keer dat Afrika mij had betoverd, was tien jaar eerder geweest in het Nairobi Nationale Park. Op mijn maidentrip naar Afrika in 1973 reed ik de heuvels in en keek uit over een vergeelde savanne met beesten en bergen. Ik was twintig jaar en verankerde op die uitkijkpost mijn eerste Afrikaanse herinnering.

Ik was nooit kind in Afrika. Nergens klonk een echo van mijn jeugd. Ik hoefde geen water te halen uit de rivier, ik hoefde geen godvrezende respect te tonen voor ouderen en voorvaderen, en rondwarende geesten joegen me geen angst aan. Ik hoefde nooit te rennen voor een leeuw en ben nooit vernederd vanwege mijn huidskleur.

Ik fantaseerde prille herinneringen. Hoe een krijsende galago me als kleuter uit mijn slaap hield en hoe ik onder een lucht vol gitzwarte wolken met mijn vriendjes apenstreken uithaalde. Of hoe opwindend het voelde met mijn eerste vriendinnetje onder een heldere sterrenhemel met bliksemslagen. Ik rook na een lange droogte de prikkelende geur van de eerste regendruppels die de kikkers aanzetten tot een koor van dronkaards, ik hoorde het wenen van vrouwen voor een overleden dorpsoudste.

Langs de route naar de stad van de luchthaven met nauwelijks vliegtuigen en een vertrek- en aankomsthal waar je de vogeltjes hoorde fluiten, graasden zebra's en gazelles. Kenia had in 1973 voor het grootste deel onverharde wegen en slechts één tweebaansweg, de door roze bougainville ingesnoerde centrale Uhuru Highway in Nairobi waarop een paar auto's tuften, meestal van witte of Arabische en zelden van Afrikaanse eigenaren. Spandoeken sierden de Jomo Kenyatta Avenue voor de viering van de eerste tien jaar onafhankelijkheid. Het landelijke leefde nog in de Keniaanse hoofdstad, het groen domineerde de ruimte, niet de mensen en hun auto's. Van ronkende files had nog

niemand gehoord. De gekko's aan de muur in de jeugdherberg en de kreupele bedelaar bij de ingang, de politieagent in korte broek en lange sokken: het was alsof mijn ogen door een plaatjesboek gleden.

Tien jaar later streek ik in Nairobi neer om er te werken als correspondent voor *NRC Handelsblad* en enkele radio-omroepen. In grote delen van de stad was het er nog steeds plezierig en groen. De betere wijken met klassieke bungalows behoorden toe aan witten en Indiërs, buurten die de sfeer uitademden van platteland. Het rook er naar bloeiende struiken en apen slingerden door de jacarandabomen, die vlak voor het regenseizoen een paarse waas over de straten wierpen. Langs de kant van de landweggetjes verkochten tuinjongens stekken voor bomen en planten. Net als veel andere steden in Afrika had Nairobi nog het aanzien van een geriefelijke tuinstad. In een ander, nog beperkt deel lagen echter de rotte plekken: de sloppenwijken van landloze boeren en andere gelukzoekers in de stad.

In advertenties speurde ik naar een gastenverblijf en zo belandde ik in een huisje in de riante tuin van Nat en Cynthia Kofsky, een vriendelijk, bejaard wit echtpaar dat in een landhuis in het eens exclusief witte Westlands woonde.

Cynthia behoorde tot een groep kolonisten die aan het begin van de vorige eeuw met een huifkar uit Zuid-Afrika was gekomen. De ouderdom had haar doen verschrompelen tot een kleine vrouw met dun blond haar. Zwaaide ze bekoorlijk haar hand achter het hoofd en trok ze een dij op, dan schoof een glimp van haar vroegere schoonheid over haar gezicht. Zó aantrekkelijk was ze eind jaren vijftig geweest, dat ze in de golfclub van Muthaiga mocht optreden in een amateurvoorstelling van de musical *My Fair Lady*. Daar had ze Nat ontmoet, haar houterige maar muzikale echtgenoot die nog steeds Europese klassieke muziek onderwees op het conservatorium van Nairobi. In de middag gaf hij thuis pianoles en op donderdagavond presenteerde hij op de Voice of Kenya, het enige radiostation, een programma met muziek van Brahms en Beethoven. Er bestond nauwelijks een afzetmarkt onder de Kenianen voor dergelijke muziek maar het land bevond zich nog in de schaduw van zijn koloniale verleden, toen alleen een minderheid van de bevolking ertoe deed.

Net als veel andere Europeanen van het eerste uur hadden ze het

goed, maar waren ze nooit echt rijk geworden. Nat en Cynthia waren gewone middenklasse burgers met middenklasse banen in een gede-koloniseerd land. Zij hadden nooit in Europa gewoond en teruggaan naar Zuid-Afrika was geen optie; zij waren Kenianen geworden. Nat nam het liefst de bus naar zijn werk, alleen bij uitzondering gebruikte hij zijn antieke Austin Morris met houten dashboard.

Ook nu Kenianen zelf de macht in handen hadden genomen, zonder overigens wraak te nemen op de voormalige witte heersers, behielden de achtergebleven Europeanen hun koloniale zelfingenomenheid. Ze bleven geloven dat zij geroepen waren tot een beschavingsmissie in het voor hen zo donkere Afrika.

Op een dag klopte ik bij Nat aan voor een correctie van mijn Engels-talige stukken voor Radio Netherlands International. Na een tekst waarin ik sprak over 'het racistische Zuid-Afrikaanse apartheidsbewind', wierp hij het vel papier woedend van zich af. 'Zuid-Afrika is het laatste bastion van beschaving,' fulmineerde hij. Zijn spillebenen trilden. 'Alles is slechter sinds de onafhankelijkheid. Jij bent een be-ginneling in Afrika en blind voor de verslechtering van de scholen, de ziekenhuizen en de wegen.' Net zoals veel van zijn witte landgenoten bracht Nat de problemen van Afrika terug tot corruptie en stammen-tegenstellingen waar de witten geen deel aan hadden. Jonge buiten-landse correspondenten zoals ik overdreven in zijn ogen de onrust en het verzet tegen de oude orde in Zuid-Afrika.

Nat en Cynthia hadden niets met de kerk. Maar ze vonden dat Afri-kanen wel naar de kerk moesten. 'Dat is goed voor ze. Religie brengt hun discipline bij, het schept orde en brengt beschaving,' zei Nat op zijn typische belerende toon. Zo bevestigde hij de superioriteit van zijn eigen cultuur. Vele postkolonisten hadden zich op die manier verant-woord voor hun dominantie over zwarten: 'Hun wreedheid markeert onze beschaving.'

Als de koekoeksklok vier uur in de middag sloeg, was het tijd voor thee met zelfgebakken cake. Nat rinkelde aan de bel die aan de hoek van de hardhouten tafel hing, een antieke eettafel die Cynthia op de huifkar uit Zuid-Afrika had meegenomen. Dat was het sein voor een oude man die steevast 'houseboy' heette. De keukendeur zwaaide open en rap schreed hij met een voorgebonden schortje binnen, een dien-

blad in de hand met daarop een Delfts blauwe theepot, een kannetje melk en een theemuts. Op dat tijdstip wipte Daphne van een paar huizen verderop ook altijd even langs.

Daphne was de moeder van de Brits-Keniaanse zanger Roger Whittaker, een internationaal icoon geboren gedurende de koloniale tijd. Schijnbaar om me te testen, mengde ze zich onmiddellijk in het gesprek. 'Jij als witte, jij trouwt toch ook niet met een zwarte?' Toen ik antwoordde dat dit best eens zou kunnen gebeuren, schudde ze haar hoofd vol ongeloof. 'Wat doen mensen zoals jij mijn geliefde Kenia aan?' Kenia sprak ze uit als Kinia, zoals de witten deden toen het land nog het hunne was. 'Als die linkse mevrouw Margaret Thatcher niet de scepter had gezwaaid in Engeland, was ik allang naar de beschaafde wereld teruggekeerd.'

Cynthia was gemoedelijker, zij vermeed het venijn van vooroordelen. Zij vertelde liever over wilde dieren, huidkarren en avonturen in de bush. Op een dag riep haar bediende me. 'Mijn memsaab heeft zoveel verdriet,' zei hij gealarmeerd. Door de tuin snelde ik naar het grote huis, rinkelde aan de koperen deurklingel, groette Cynthia en wilde in een antieke leunstoel zakken. 'Waarom groet je Taita niet?' vroeg Cynthia gepikeerd. Beschaamd keek ik de woonkamer rond naar de onzichtbare andere bezoeker. Ik speurde, tot mijn blik bleef hangen vlak bij de schemerlamp. Op de net gepoetste parketvloer keek haar grote zwarte poes me smekend aan en ik besepte plots dat ik had vergeten haar een aai te geven.

Ik vroeg Cynthia waarom ze zo bedroefd was. Ze slikte, wreef over haar ogen en keerde haar gerimpelde gezicht af. Ze wilde huilen maar haar verdriet kwam er niet meer uit. Ze had 's nachts liggen woelen in haar bed, geteisterd door de dood drie maanden eerder van haar veertien jaar oude hondje. Deze wandelende worst op luciferhoutjes – 'De mooiste hond van Kenia,' zei ze altijd vol passie – had de edele geest gegeven bij het verschalken van een kippenbotje. Cynthia meende dat zij het tevergeefs kokhalzende beestje had kunnen redden, als ze niet net op het toilet had verkeerd.

De dood vormde het hoofdonderwerp voor de wegwijnende witten. Altijd praatten ze over verschrikkelijke ziektes. Veel van hun kinderen hadden Kenia verlaten, en door het gemis van hun familieleden